

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE GEREFORMEERDE
KERKEN IN NEDERLAND TE KAMPEN

BEING IN CHRIST.
A BIBLICAL AND SYSTEMATIC INVESTIGATION IN A
REFORMED PERSPECTIVE

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE THEOLOGIE,
OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. C.J. DE RUIJTER,
HOOGLERAAR IN DE THEOLOGIE,
ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP MAANDAG 15 DECEMBER 2008
DES NAMIDDAGS TE 15.00 UUR IN DE LEMKERZAAL
BROEDERSTRAAT 16 TE KAMPEN

door

Johannes Marinus Burger

Promotor: prof.dr. B. Kamphuis

Co-promotor: prof.dr.dr.h.c. I.U. Dalferth (Zürich)

Curriculum vitae

Johannes Marinus Burger werd geboren op 14 juli 1974 te Dokkum. Na de basisschool in Hilversum volgde hij van 1986–1992 voorbereidend wetenschappelijk onderwijs in Amersfoort aan de Gereformeerde Scholengemeenschap, wat in 1992 uitliep op een VWO-diploma. Van 1992 tot 2000 studeerde hij theologie aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen (Broederweg). Aan de vooropleiding klassieke talen van deze universiteit slaagde hij bovendien in 1993 voor het protentamen latijn. Hij behaalde in maart 2000 het doctoraalexamen met als hoofdvak ethiek. Vervolgens studeerde hij gedurende een half jaar aan de Theologische Faculteit van de Universität Zürich (Zwitserland).

In de periode die hierop volgde, van september 2000 tot december 2005, werkte hij als assistent in opleiding (AIO) bij de vakgroep Systematische Theologie aan de Theologische Universiteit te Kampen (Broederweg). Momenteel is hij werkzaam als predikant van de Gereformeerde Kerk (vrijg.) 'De Voorhof' te Franeker-Sexbierum.

Hij is sinds 18 oktober 2000 getrouwd met Janneke Niemeijer. Samen hebben ze twee kinderen, Christi en Boaz.

Contents

Foreword xi

1. Introduction • 1

- 1.1 Necessity of Renewed Reflection on 'Being in Christ' 1
  - 1.1.1 Theological Climate 1
  - 1.1.2 Cultural-philosophical Context 4
  - 1.1.3 Theological Ontology 6
- 1.2 Method 7
  - 1.2.1 Reflection on the Practice of the Church 7
  - 1.2.2 Reformed Perspective 9
  - 1.2.3 Biblical Theology 14
  - 1.2.4 Systematic Theology and Practice 20
  - 1.2.5 Critical Reflection 23
  - 1.2.6 Hypothesis for the Investigation 26
- 1.3 Outline of the Inquiry 28

2. John Owen—Loving the Priestly Bridegroom • 30

- 2.1 Introduction 30
- 2.2 God's Councils and the Covenants 34
- 2.3 Christology 39
  - 2.3.1 Relevant Christological Concepts 40
  - 2.3.2 Significance of the Story of Jesus Christ 47
  - 2.3.3 The Inclusive and the Exclusive Moment 53

Contents

- 2.4 Soteriology 57
  - 2.4.1 Different Conceptual Fields 1: The Place of Justification 58
  - 2.4.2 Different Conceptual Fields 2: Justification, Regeneration and Sanctification 61
  - 2.4.3 Mystical Union 65
  - 2.4.4 Order of Salvation 75
  - 2.4.5 'Being in Christ': Four Moments? 77
- 2.5. Reality of 'Being in Christ' 79
  - 2.5.1 Perspective 79
  - 2.5.2 Reality 82
- 2.6 Conclusion 85

- 3. Herman Bavinck—Mystical Union with the Head of the Organism • 87
  - 3.1 Introduction 87
  - 3.2 Creation and Sin 91
    - 3.2.1 The Logos as Creation Mediator 91
    - 3.2.2 Adam and Humanity 93
  - 3.3 Christology 97
    - 3.3.1 Christ as Head 97
    - 3.3.2 '*Unio mystica*' 1 101
    - 3.3.3 Our Salvation in His Person 108
    - 3.3.4 The Exclusive and the Inclusive Moment 114
  - 3.4 Soteriology 117
    - 3.4.1 Mystical Union with Christ through the Holy Spirit 117
    - 3.4.2 *Ordo Salutis* 126
    - 3.4.3 Union and Participation? 129
  - 3.5 The Organic Reality of 'Being in Christ' 131
  - 3.6 Conclusion 138

- 4. Critical Evaluation of the Reformed Tradition • 140
  - 4.1 Introduction 140
  - 4.2 God's Love as Starting Point 141
  - 4.3 Centrality of Mystical Union with Christ 143
  - 4.4 Speech Act and Theoretical Theology 145
  - 4.5 Use of Images 148
  - 4.6 'Being in Christ': Two Moments? 152
  - 4.7 Reality of 'Being in Christ' 155
  - 4.8 Conclusion 156

Contents

5. Paul—Participation in the Story of Christ • 158

- 5.1 Introduction 158
- 5.2 Election and Creation 163
- 5.3 Christology: Representation 167
  - 5.3.1 Identification with Humanity 169
  - 5.3.2 Christ and Adam 170
  - 5.3.3 The First One 174
  - 5.3.4 Head 176
  - 5.3.5 Decisiveness of Christ: Inclusiveness 183
  - 5.3.6 Decisiveness of Christ: Substitution 188
  - 5.3.7 Conclusion 199
- 5.4 Soteriology: Participation 201
  - 5.4.1 ἐν Χριστῷ 202
  - 5.4.2 σὺν Χριστῷ 213
  - 5.4.3 Images for Union with Christ 223
  - 5.4.4 Metaphors for Salvation 245
  - 5.4.5 Conclusion 257
- 5.5 The Reality of Being in Christ 259
  - 5.5.1 Determined by the Presence of Christ and the Spirit 261
  - 5.5.2 Corporate Reality 263
  - 5.5.3 Salvation-historical Reality 266
  - 5.5.4 Eschatological Reality 267
  - 5.5.5 Perspective of Faith 275
  - 5.5.6 Conclusion 279

6. John—Reciprocal Inhabitation • 280

- 6.1 Introduction 280
- 6.2 Christology 284
  - 6.2.1 Incarnation: Jesus as Man 286
  - 6.2.2 Relation with the Father: Jesus as Son 292
  - 6.2.3 'I am'-sayings: Jesus as Vine 302
  - 6.2.4 Jesus' Death: Substitution? 304
  - 6.2.5 The Inclusive Moment of Jesus' Death and Resurrection 314
  - 6.2.6 Conclusion 317
- 6.3 Soteriology 317
  - 6.3.1 Communion: Reciprocal Interiority 318
  - 6.3.2 Images for Unity with Christ in the Gospel 354
  - 6.3.3 Participation: Becoming like Christ 369
  - 6.3.4 Conclusion 374
- 6.4 Reality 375
  - 6.4.1 Hidden 375

Contents

- 6.4.2 Relation with Spirit, Son, and Father 378
- 6.4.3 Complex 380
- 6.4.4 Eschatological 380
- 6.4.5 Moral 384
- 6.4.6 Collective and Individual 385
- 6.5 Conclusion 387
- 7. Canonical Synthesis • 388**
  - 7.1 Introduction 388
  - 7.2 Paul and John 389
  - 7.3 'Being in Christ' within the Canon 392
  - 7.4 Conclusion 397
- 8. Ingolf U. Dalferth—Eschatological Reality • 399**
  - 8.1 Introduction 399
  - 8.2 Christology 404
    - 8.2.1 Central Moments of Dalferth's Christology 404
    - 8.2.2 The Story of Jesus Christ 412
    - 8.2.3 Inclusivity and Exclusivity 421
  - 8.3 Soteriology 425
    - 8.3.1 Living in a New Perspective 425
    - 8.3.2 Union and Participation? 432
  - 8.4 Eschatological Ontology 435
    - 8.4.1 Ontological Reflection 436
    - 8.4.2 Existence within Two 'Gegenständlichkeiten' 441
  - 8.5 Evaluation 447
- 9. Oliver O'Donovan—Moral Reality • 453**
  - 9.1 Introduction 453
  - 9.2 Christology 457
    - 9.2.1 Representation 457
    - 9.2.2 The Moments of the Representative Act 465
    - 9.2.3 Representation and Substitution 477
  - 9.3 Soteriology 480
    - 9.3.1 Participation 480
    - 9.3.2 Recapitulation of the Representative Act 486
    - 9.3.3 Justification, Election and Adoption 494
    - 9.3.4 Participation and Union 499
  - 9.4 Moral Reality 500
  - 9.5 Evaluation 504

Contents

10. A Systematic-Theological Concept of 'Being in Christ' • 507

- 10.1 Introduction 507
- 10.2 Grammatical Structures 508
  - 10.2.1 Trinitarian Grammar 509
  - 10.2.2 Four Moments 510
- 10.3 Systematic-theological Framework 524
  - 10.3.1 Christology 524
  - 10.3.2 Soteriology 529
  - 10.3.3 Metaphors for Salvation 540
  - 10.3.4 Who Are Represented? 545
- 10.4 Eschatological Reality 548
  - 10.4.1 Method 548
  - 10.4.2 Reality in Christ 551

Summary in Dutch • 559

- 1. Introductie 559
- 2. John Owen—liefde voor de priesterlijke bruidegom 560
- 3. Herman Bavinck—mystieke eenheid met het hoofd van het organisme 562
- 4. Kritische evaluatie van de gereformeerde traditie 563
- 5. Paulus—participatie in het verhaal van Christus 564
- 6. Johannes—wederzijdse inwoning 567
- 7. Canonieke synthese 568
- 8. Ingolf U. Dalferth—eschatologische werkelijkheid 569
- 9. Oliver O'Donovan—morele werkelijkheid 572
- 10. Een systematisch-theologisch concept van 'zijn in Christus' 574

Bibliography 577

Scripture Index 605

Name Index 621

SUMMARY IN DUTCH

Zijn in Christus. Een bijbels en systematisch onderzoek in een gereformeerd perspectief.

1. Introductie

1.1 Er zijn allerlei redenen te geven om opnieuw na te gaan denken over 'zijn in Christus.' Het zou een centraal thema in de christelijke theologie en spiritualiteit moeten zijn, maar is dat vaak toch niet. In het huidige theologische klimaat krijgen veel thema's de aandacht, maar staat de christologie vaak niet bovenaan de agenda. Onderzoek naar 'zijn in Christus' zou kunnen laten zien dat dit thema bij tal van vragen behulpzaam is en een grote integrerende kracht heeft. Dat 'zijn in Christus' een verwaarloosd thema is, is juist binnen de gereformeerde traditie merkwaardig. In de gereformeerde theologie heeft de mystieke eenheid met Christus een centrale rol gespeeld. Ook in het huidige cultureel-filosofische klimaat kunnen redenen gevonden worden om over dit thema na te denken. Veel vragen in onze cultuur cirkelen rond het menselijk subject. Wellicht is het voor het subject van groot belang dat het 'in Christus' een plaats ontvangt waar het zichzelf kan hervinden. Tenslotte sluit het vragen naar 'zijn in Christus' aan op de zoektocht naar een theologische ontologie in de huidige theologie.

1.2 Theologie is reflectie op de praxis van de kerk met als doel bij te dragen aan de communicatie van het evangelie van Jezus Christus, zodat de leden van de kerk in Christus en door de Geest leven in gemeenschap tot eer van God. Theologie kan vervolgens verstaan worden als een complexe hermeneutische beweging, die in dit onderzoek gedeeltelijk gemaakt zal worden: evaluatie van de eigen traditie, herlezing van de canonieke geschriften in de Bijbel en vervolgens het systematisch doordenken van vragen binnen de eigen context. In deze paragraaf wordt dit verder uitgewerkt en de methodologie verantwoord.

De hypothese van dit onderzoek is dat er twee concepten nodig zijn om over 'zijn in Christus' na te denken: representatie (de inclusiviteit van Christus als onze vertegenwoordiger) en participatie (ons delen in Christus). Om deze hypothese te testen zal gekeken worden in hoeverre daarnaast twee andere begrippen noodzakelijk zijn: substitutie (de exclusiviteit van Christus) en eenheid (het contact tussen Christus en de gelovige). Binnen substitutie wordt in dit onderzoek onderscheiden tussen werksubstitutie (de exclusiviteit van wat Christus doet) en persoonssubstitutie (de exclusiviteit van wie Christus is).

1.3 In deze studie wordt een concept van 'zijn in Christus' ontwikkeld met speciale aandacht voor de ontologische implicaties ervan. Dit zal gebeuren in gesprek met twee vertegenwoordigers van de gereformeerde traditie (John Owen en Herman Bavinck), met twee apostelen (Paulus en Johannes) en met twee contemporaine theologen (Ingolf U. Dalferth en Oliver O'Donovan).

2. John Owen – liefde voor de priesterlijke bruidegom

2.1 John Owen was een Engelse puritein en scholasticus, die leefde na de synode van Dordrecht en in die context een trinitarische en christocentrische theologie ontwikkelde. Het christocentrische aspect is sterk gekleurd door twee motieven: Christus als hogepriester en als bruidegom.

2.2 Owen onderscheidt drie verbonden: het werkverbond, het verbond van de middelaar en het genadeverbond. In alle drie verbonden speelt een representatieve figuur een grote rol: Adam in het werkverbond, Jezus Christus in beide andere verbonden. De relatie tussen de verbonden en de theologische belangen die hier spelen worden geanalyseerd.

Summary in Dutch

De mystieke eenheid met Christus begint volgens Owen al in de raad van God, in verkiezing en het verbond van de middelaar. Hier krijgt de Zoon zijn positie als representant.

2.3 Het verhaal van de mystieke eenheid met Christus krijgt zijn tweede episode in de geschiedenis van Jezus Christus. In verschillende stappen wordt de christologie van Owen onderzocht. Als eerste worden verschillende relevante christologische concepten beschreven, zoals representatie, mystieke persoon, hoofd en eenheid.

Vervolgens wordt onderzocht welke momenten uit de geschiedenis van Jezus Christus benut worden om hun betekenis voor de verlossing te laten zien. Niet alleen de incarnatie en het offer maar ook andere momenten spelen een rol. Hier wordt steeds meer duidelijk dat Owen twee conceptuele velden hanteert die naast elkaar staan als gescheiden compartimenten: de eerste, juridische wordt gestuurd vanuit het *actus*-begrip, de tweede, zijnsmatige door het *habitus*-begrip. Beide dienen verschillende theologische belangen.

Tenslotte worden de exclusiviteit en de inclusiviteit van Jezus Christus onderzocht: beide zijn aanwezig en houden elkaar in balans. Werksubstitutie vormt bij Owen duidelijk een onderdeel van de exclusiviteit van Christus.

2.4 De derde stap die de mystieke unie compleet maakt vindt plaats in het leven van de gelovigen. Owens soteriologie wordt geanalyseerd door eerst verder in kaart te brengen hoe de beide conceptuele velden uitgewerkt worden. Dit gebeurt aan de hand van de vraag naar de plaats van de rechtvaardiging in Owens theologie en het gebruik van verschillende beelden voor heil: rechtvaardiging, wedergeboorte en heiliging.

Daarna komen Owens gedachten over de mystieke eenheid met Christus aan bod. Hier blijkt dat het concept van de nieuwe *habitus* een belangrijke rol speelt, naast andere concepten als eenheid, communicatie en participatie.

Na onderzoek van Owens heilsorde wordt de analyse van zijn soteriologie afgesloten met de vraag naar de vier centrale concepten. Representatie en participatie, maar ook eenheid en substitutie blijken van belang om in het spoor van Owen na te denken over 'zijn in Christus'.

2.5 De werkelijkheid van het zijn in Christus is alleen toegankelijk via het perspectief van het geloof. Om de aard van deze werkelijkheid te begrijpen speelt bij Owen het concept van de nieuwe *habitus* een belangrijke rol.

3. Herman Bavinck – mystieke eenheid met het hoofd van het organisme

3.1 Herman Bavinck is een van de twee grote theologen van het Neo-Calvinisme. Op de drempel van de 20e eeuw schreef hij zijn Gereformeerde Dogmatiek, een trinitarische en christocentrische dogmatiek. De *unio mystica cum Christo* vormt één van de rode draden in dit werk.

3.2 De centrale rol van Jezus Christus gaat terug op Bavincks gods- en scheppingsleer. Jezus Christus is de geïncarneerde *logos asarkos*, de middelaar van de schepping. De schepping is teleologisch gericht op de geïncarneerde Zoon van God, die tegelijk middelaar van de herschepping is. Niet alleen de schepping, ook de mensheid is gericht op Jezus Christus. Hij is het hoofd van de nieuwe mensheid die Adam, het hoofd van de gevallen mensheid overtreft.

3.3 Om Bavincks christologie in beeld te krijgen, wordt eerst zijn concept van 'hoofd' geanalyseerd. Als hoofd van het organisme van de nieuwe mensheid heeft Christus steeds de centrale plaats: in de verkiezing, in het *pactum salutis* en in het genadeverbond. Het hoofd-zijn van Christus is bij Bavinck zowel verbonden met representatie als met werksubstitutie.

Daarna wordt nagegaan hoe Bavinck in zijn christologie spreekt over de *unio mystica*. Het is een narratief concept dat zelf een verhaal omvat: Gods raad, de objectieve realisering in de geschiedenis van Jezus Christus en de subjectieve toepassing in het leven van de gelovige. De mystieke eenheid is enerzijds voorwaarde voor de toerekening en zo onderdeel van de rechtvaardigingsleer, anderzijds onderscheidt Bavinck het juridische aspect van het heil nadrukkelijk van het mystieke om het exclusieve van Christus veilig te stellen.

Bavinck benadrukt verder dat Christus in eigen persoon ons heil is. Al zijn weldaden zijn in zijn persoon omvat, zodat werk en persoon niet gescheiden kunnen worden. Bavinck doet recht aan meerdere momenten uit het verhaal van Christus en laat hun soteriologische betekenis uitkomen.

Afsluitend wordt uiteengezet hoe exclusiviteit en inclusiviteit van Christus bij Bavinck terugkomen. Beide houden elkaar in balans. Persoon- en werksubstitutie worden teveel van elkaar onderscheiden, wat tot problemen leidt in Bavincks concept van de mystieke unie en van de mystieke weldaden.

Summary in Dutch

3.4 Aansluitend bij zijn christologie benadrukt Bavinck in zijn soteriologie dat er alleen verlossing is door eenheid met de persoon van Christus. Daarom begint deze paragraaf over zijn soteriologie met een verdere analyse van het *unio mystica*-concept: enerzijds de voorwaarde om in Christus te delen, anderzijds een mystieke weldaad die later in de heilsorde zijn plek heeft.

In de analyse van Bavincks heilsorde blijkt de centrale rol van de wedergeboorte, de gave van een kiem van nieuw leven. Naast dit organische beeld staat de forensische rechtvaardiging.

Om Bavincks soteriologie goed te begrijpen, moet in elk geval de eenheid met Christus aandacht krijgen. Participatie speelt geen hoofdrol in zijn denken. Daar staat tegenover dat geconstateerde problemen in zijn soteriologie juist opgelost kunnen worden door aan participatie een grotere plaats te geven.

3.5 Tot slot wordt Bavincks concept van organisme onderzocht om te ontdekken hoe Bavinck de werkelijkheid van het 'zijn in Christus' ziet, een concept met wortels in de gereformeerde traditie en in de 19^e eeuwse filosofie.

4. Kritische evaluatie van de gereformeerde traditie

4.1 Na de eerste stap in de hermeneutische beweging van dit onderzoek, het gesprek met de eigen gereformeerde traditie is het tijd voor een balans: een kritische evaluatie.

4.2 Belangrijk om vast te houden is de nadruk op Gods liefde en het daarmee verbonden trinitarische framework. Deze liefde heeft zijn oorsprong in God zelf en komt uit in verkiezing, verzoening en de gave van de eenheid met Christus.

4.3 Waardevol is verder de centrale rol van de mystieke eenheid met Christus. Dit concept van de *unio mystica* wordt gekarakteriseerd als een narratief concept, omdat het een verhaal omvat. Dit narratieve karakter maakt dat het concept gebruikt kan worden om recht te doen aan allerlei theologische belangen.

4.4 De gereformeerde traditie loopt het risico om vooral een theoretische reconstructie te geven van het handelen van God bij het nadenken over de mystieke eenheid. Deze theoretische reconstructie heeft de verkondiging van het evangelie ondergraven. In plaats daarvan zou een

concept van 'zijn in Christus' de verkondiging van het evangelie juist moeten stimuleren.

4.5 De beelden die het Nieuwe Testament gebruikt om het heil aan te duiden, zijn in de theologie op verschillende manieren gebruikt. In meer of mindere mate zijn ze gebruikt als theologische concepten om met deze concepten in theologische discussies een positie in te nemen. Om hiervan los te komen is het belangrijk deze beelden opnieuw te onderzoeken op het punt van hun relatie tot 'zijn in Christus.' Ditzelfde geldt voor de narratieve relaties die het Nieuwe Testament legt tussen de geschiedenis van Jezus Christus en het leven van de gelovigen.

4.6 Het onderzoek van twee gereformeerde theologen levert voor de onderzoekshypothese een aantal voorlopige conclusies op. Een concept van 'zijn in Christus' moet recht doen aan de inclusiviteit van Christus, die direct verbonden is aan de exclusiviteit van zijn persoon. De exclusiviteit van zijn werk geldt als voorwaarde voor het 'zijn in Christus,' niet zelf als onderdeel ervan. De onderzoekshypothese moet gecorrigeerd worden door de eenheid met Christus te verstaan als onderdeel van 'zijn in Christus.' Uit het vervolg moet duidelijk worden of explicietere aandacht voor participatie in Christus leidt tot oplossing van een aantal gesignaleerde problemen bij de onderzochte theologen.

4.7 Met betrekking tot de werkelijkheid van 'zijn in Christus' is het nodig om het relationele karakter ervan opnieuw te doordenken, los van het meer substantiële concept van wedergeboorte dat in de gereformeerde traditie centraal is komen te staan.

5. Paulus – participatie in het verhaal van Christus

5.1 De intentie van dit onderzoek is om aan de canonieke stemmen een doorslaggevende betekenis te geven. Daarom worden zes brieven van de apostel Paulus onderzocht op het punt van 'zijn in Christus': vier vroegere brieven (1 en 2 Korintiërs, Galaten, Romeinen) en twee latere (Kolossenzen, Efeziërs).

5.2 Eerst wordt de rol onderzocht die Christus toegekend wordt in verkiezing en schepping in een viertal passages. Representatie, persoonsubstitutie en participatie komen hier naar voren.

Summary in Dutch

5.3 Deze paragraaf gaat over de christologie van Paulus vanuit de vraag of het representatiebegrip hier nodig is. Een aantal aspecten passeren de revue.

Nagegaan wordt hoe Paulus in de geschiedenis van Jezus Christus een proces ziet waarin de Zoon van God zich identificeert met de gevallen mensheid; een proces dat erop uitloopt dat hij tot zonde gemaakt wordt en een vloek wordt voor ons.

Daarna wordt bekeken welke rol de figuur van Adam, door Paulus getekend als een representatieve figuur, speelt in Paulus' christologie.

Vervolgens wordt Paulus' gebruik van een aantal christologische metaforen geanalyseerd: eersteling, eerstgeborene en hoofd. Dit levert allemaal materiaal op voor een antwoord op de vraag naar de noodzaak van de vier concepten: representatie, substitutie, eenheid en participatie.

Expliciet wordt de vraag gesteld of de begrippen representatie en substitutie zelf nodig zijn om Paulus te begrijpen. De inclusiviteit is op allerlei plaatsen terug te vinden, waar Paulus positieve semantische relaties legt tussen wat Jezus meegemaakt heeft en wat de gelovigen mee zullen maken. Jezus heeft dingen gedaan of meegemaakt die beslissend zijn voor wat wij doen of mee zullen maken (bijv. Christus sterft – wij sterven; Christus leeft – wij leven). Hier is het representatieconcept nodig om te begrijpen dat volgens Paulus het verhaal van Christus beslissend is voor ons levensverhaal. Tegelijk legt Paulus – soms in dezelfde passages – negatieve semantische relaties tussen de geschiedenis van Christus en onze eigen geschiedenis (bijv. Christus stierf – wij sterven niet maar leven). Hier is het concept van werksubstitutie nodig om een aspect van de betekenis van de dood van Christus te begrijpen. Niet als een geïsoleerde plaatsvervangende, maar als onderdeel van een complexe beweging, waarin exclusiviteit en inclusiviteit met elkaar verweven zijn. Deze beweging kan aangeduid worden als 'interchange.' Substitutie staat niet op zichzelf, maar is onderdeel van een groter geheel.

5.4 In de volgende paragraaf wordt de soteriologie van Paulus onder de loep genomen, waarbij de aandacht zich concentreert op het moment van participatie. Als eerste wordt in kaart gebracht hoe Paulus de uitdrukking 'in Christus' gebruikt, voor zover dat voor dit onderzoek van belang is. Het gebruik is verbonden met de notie van een representatieve Messias, in wie wij zijn. 'In Christus' kan een instrumentele en een lokaliserende betekenis hebben. Dit lokaliserende blijkt ook uit andere uitdrukkingen: er is een nieuwe sfeer of *aeon* die bestaat in Christus. In

Christus is de redding werkelijkheid. Juist hier blijkt ook dat de uitdrukking 'in Christus' verbonden kan zijn met een eschatologische spanning van incomplete participatie in de representant. Dit wordt bevestigd in de analyse van Paulus' gebruik van de uitdrukking 'met Christus.' Hierbij ligt de nadruk op een intensievere participatie, gedeeltelijk met betrekking tot het verleden (met Christus gestorven en begraven), gedeeltelijk met betrekking tot de toekomst (met Christus leven of erven), maar ook tot het heden (met Christus lijden).

Op zoek naar een moment dat aangeduid moet worden met het concept eenheid is de volgende stap een beschrijving van Paulus' gebruik van vier beelden: lichaam, gebouw / tempel, huwelijk en kleding. Hierin is steeds een concept van eenheid nodig om Paulus' christologie en soteriologie te begrijpen.

Afsluitend worden vier andere metaforen onderzocht: rechtvaardiging, adoptie, heiliging en verlossing. Deze beelden benutten elk verschillende semantische velden en hebben eigen mogelijkheden, maar toch komt de verlossing steeds naar voren als een vorm van participatie in Christus. De conclusie is dat zowel het concept van eenheid als van participatie nodig zijn om Paulus te begrijpen in zijn soteriologie.

5.5 Het hoofdstuk sluit af met een reconstructie van de aard van de werkelijkheid van het 'zijn in Christus' volgens Paulus. Een aantal aspecten komt naar voren aan de hand van verschillende interpretaties die gegeven zijn. Het is een werkelijkheid die bepaald wordt door de aanwezigheid van Christus en van de Heilige Geest. Wie in Christus is, leeft in de invloedssfeer van Christus' koninkrijk door de Heilige Geest. Het is een corporatieve werkelijkheid, al is het begrip van 'corporatieve persoonlijkheid' zelf niet bruikbaar. Het is een eschatologische werkelijkheid. Christus en de Geest realiseren beide het *eschaton*. Tot de dag van de *parousia* leven christenen in een eschatologische spanning, zolang we nog buiten ons zelf in Christus leven, of ver van Christus in het sterfelijke vlees. Het is een werkelijkheid waar we toegang toe krijgen door geloof. Als actieve subjecten worden we er bij betrokken, in geloof, in de kerk en in een nieuw leven. Gesproken zou kunnen worden van mystieke ervaringen.

6. Johannes - wederzijdse inwoning

6.1 De tweede canonieke stem in dit onderzoek is de stem van Johannes. Ook in het Johannes-evangelie en de eerste Johannes-brief komt het in Christus-zijn regelmatig naar voren. Daarom gaat hoofdstuk 6 over deze beide geschriften.

6.2 Ook hier wordt begonnen met de christologie, vanuit de vraag naar representatie (en substitutie). Een eerste aspect van Johannes' christologie is het mens-zijn van Jezus. De *logos* is vlees geworden en wordt aangeduid als 'zoon van de mens.' Beide blijken in het Johannes-evangelie geen representatieve connotaties te hebben. De titel 'zoon van de mens' benadrukt eerder de exclusiviteit van Jezus Christus.

Belangrijk is verder de relatie tussen de Vader en Jezus als de Zoon. Deze relatie staat model voor de relatie tussen Jezus en de leerlingen. De verschillende manieren waarop beide relaties met elkaar vergeleken worden, worden in deze paragraaf onderzocht. Steeds komt naar voren: wat de Vader is voor de Zoon, dat is de Zoon voor zijn leerlingen. Primair komt hier de exclusiviteit van de Zoon naar voren, in zijn eenheid met de Vader. Tegelijk is er ook enige ruimte om de Zoon in zijn relatie met de Vader als representant van zijn volk te zien.

Ook de 'ik ben'-woorden benadrukken vooral de exclusiviteit van Jezus Christus, al laat de wijnstok-metafoor ruimte voor inclusiviteit. Ook met betrekking tot de dood van Jezus valt de nadruk op de exclusiviteit van deze gebeurtenis. Hoewel dit de noodzaak van een concept van (werk)substitutie laat zien, is wel belangrijk dat er allerlei verschillende beelden worden gebruikt om de betekenis van de dood van Jezus aan te duiden en niet alleen beelden ontleend aan de wereld van het offer. Toch zit er volgens Johannes ook aan de dood van Jezus een moment van inclusiviteit. Exclusiviteit staat dus op de voorgrond, al is er voor inclusiviteit wel ruimte.

6.3 In de soteriologie krijgt de eenheid met Christus veel ruimte door zijn nadruk op wederzijdse inwoning.

Eerst wordt het gebruik van uitdrukkingen als 'in mij,' 'in hem,' zijn en blijven onderzocht. De Vader-Zoon relatie heeft een uniek karakter, maar bij wijze van analogie worden de karakteristieken van deze relatie wel overgedragen op de relatie tussen Jezus en zijn leerlingen. Hier wordt duidelijk dat het concept van eenheid van groot belang is om Johannes hier te begrijpen: interioriteit, gemeenschap en wederzijdse inwoning

spelen een grote rol. Het spreken van zijn en blijven laat de dynamiek van de relatie tussen Jezus en zijn leerlingen zien. Vader en Zoon zijn in elkaar, Jezus roept zijn leerlingen op om ook in hem te blijven. Wanneer we blijven in de Zoon, delen we ook steeds meer in zijn positie tegenover de Vader. Gave en gever zijn identiek. Zo is er niet alleen ruimte voor eenheid (en exclusiviteit), maar ook voor een zekere mate van participatie (en inclusiviteit).

Verbonden met het in hem zijn en blijven zijn beelden voor eenheid met Christus, die vervolgens voorwerp van onderzoek zijn (samen met Johannes 17): levensbrood, goede herder, ware wijnstok. Deze beelden laten een aantal dingen zien: de oudtestamentische achtergrond van de eenheid met Christus: hij vervult een oudtestamentisch beeld in een nieuw verbond; de centrale rol van God de Vader; de uniciteit van Jezus als levensbron; het belang van Jezus' dood maar ook van de *eschata*; de collectiviteit van degenen die met Jezus verbonden zijn (de kerk); en het belang van thema's die thuishoren in de verkiezingsleer. Ook hier blijkt weer de nadruk op substitutie en wederzijdse inwoning, waarnaast er ook ruimte is voor representatie en participatie.

Dat laatste blijkt waar er in Johannes aandacht is voor het worden als Jezus. Leerlingen delen tot op zekere hoogte in zijn relatie met de Vader, in zijn opstanding en verheerlijking, zijn lijden en zijn zending. Tot slot wordt Jezus ook als voorbeeld aan de lezers voorgehouden.

6.4 Over de aard van 'zijn in Christus' zijn op grond van Johannes een aantal dingen te zeggen. Het is een verborgen werkelijkheid, die alleen toegankelijk is door de gave van geloof en in het perspectief van dit geloof. Het is een werkelijkheid die bestaat in een relatie met Vader, Zoon en Geest. Om deze en om andere redenen is het ook een complexe werkelijkheid. Het is een werkelijkheid die gekenmerkt wordt door een eschatologische spanning. Het is een werkelijkheid met morele implicaties en tot slot met zowel een collectief als een individueel aspect.

7. Canonieke synthese

7.1 Als afsluiting van het Bijbeltheologische middendeel wordt in dit hoofdstuk de balans opgemaakt.

7.2 In deze paragraaf worden Paulus en Johannes naast elkaar neer gezet. Op het niveau van woord- en beeldgebruik zijn de verschillen groot.

Summary in Dutch

Het Paulinische model van 'zijn in Christus' (participatie in het verhaal van de representant) verschilt van het Johanneïsche (wederzijdse inwoning). Paulus legt de nadruk op representatie en participatie, Johannes op substitutie en eenheid. De systematische theologie moet deze diversiteit laten staan en de mogelijkheden van beide modellen zo goed mogelijk benutten. Toch zijn er ook grote overeenkomsten, in de manier waarop beide de werkelijkheid van het 'zijn in Christus' zien, maar ook als het gaat om substitutie, representatie, eenheid en participatie. Wat die laatste vier begrippen betreft wordt nu heel duidelijk dat deze vier begrippen nodig zijn en de onderzoekshypothese onvolledig was.

7.3 Om echt canoniek te werk te gaan, worden in deze paragraaf enkele lijnen getrokken vanuit de rest van de canon: vanuit het Oude Testament, vanuit het koninkrijk van God en vanuit Petrus, die ook de uitdrukking 'in Christus' gebruikt. In deze laatste brief blijkt opnieuw dat de hierboven genoemde begrippen alle vier nodig zijn. Tot slot maakt de canonieke rondgang te meer duidelijk dat 'zijn in Christus' een eschatologisch thema is: Jezus Christus is de climax van de verbonden, die het nieuwe verbond en het koninkrijk van God tot een werkelijkheid maakt.

8. Ingolf U. Dalferth – eschatologische werkelijkheid

8.1 Ingolf Dalferth is thuis in zowel de Duitse hermeneutische traditie als de angelsaksische analytische traditie. Kort wordt een schets gegeven van zijn ontwikkeling en van enkele belangrijke motieven in zijn theologie. Van belang voor dit onderzoek is o.a. zijn eschatologische ontologie.

8.2 Uitgangspunt in Dalferths christologie is Gods zelfidentificatie voor ons in Jezus Christus: door God opgewekt uit de dood en door ons ervaren als de plaats van Gods presentie door de Heilige Geest. De drie-enige God is een gebeuren van aanspraak en antwoord, hij is liefde en daarom open voor anderen. Door Jezus Christus worden wij opgenomen in dit verheerlijkte zijn van God, omdat hij door zijn sterven en opstanding Gods werkelijkheid voor ons toegankelijk maakt. Belangrijk is verder hoe Dalferth de hermeneutische genese van de christologie reconstrueert vanuit de opstanding.

Nadat eerst Dalferths christologie getypeerd is, wordt vervolgens meer gedetailleerd ingegaan op wat Dalferth ziet als de soteriologische relevantie van de geschiedenis van Jezus Christus. Het verhaal begint vol-

gens Dalferth bij de opstanding. Centraal in de opstanding is het eschatologische handelen van God, niet zozeer *in* maar vooral *aan* de wereld en de daarmee samenhangende ervaring van Jezus Christus als levende Heer. Door Gods reddende handelen wordt Jezus opgenomen in zijn glorie en ontsluit God zich voor ons als liefdevolle nabijheid. Vanuit de opstanding wordt teruggekeken naar het kruis. Het kruis laat als eerste zien wie wij zijn: zondige mensen die willen zijn als God, maar die daarin vastlopen. Tegelijk laat het gebruik van het offerbeeld in het Nieuwe Testament zien dat de dood van Jezus een dood voor ons was. In kruis en opstanding incorporeert God Jezus Christus in zijn leven. Daarbij ligt dus alle nadruk op wat God doet: hij maakt Jezus Christus tot de plaats van zijn liefdevolle nabijheid voor ons. Zo is Jezus Christus in eigen persoon ons heil, een nieuwe existentie voor Gods aangezicht. De opstanding bevestigt zo ook de boodschap van Jezus tijdens zijn leven. Dit leven kan terugkijkend alleen begrepen worden als een leven met een goddelijke grond, een reddende activiteit van de drie-enige God.

Op deze wijze krijgen zowel de exclusiviteit als de inclusiviteit van Jezus Christus hun plek. De nadruk ligt op Gods reddende, eschatologische handelen waarin wij opgenomen worden door Jezus Christus, onze representant. Dit betekent dat de rol van Jezus Christus niet zelf verstaan wordt als een representatieve handeling voor de mensen die hij vertegenwoordigt. Voor werksubstitutie heeft Dalferth dan ook geen ruimte.

8.3 Centraal in de soteriologie van Dalferth staat dat we mogen leven in een nieuw perspectief. De opstanding van Jezus Christus leidt door de Heilige Geest tot een nieuw leven, waar de differentie tussen oud en nieuw leven in iemands leven werkelijkheid wordt. Het nieuwe leven is geschapen door God, in geloof. Als nieuw perspectief brengt het een nieuw verstaan van het zelf, de wereld en God met zich mee. Het wordt gekenmerkt door een eschatologische spanning: het wordt geleefd in geloof en in Christus, en 'eschatisch' gehoopt. In de kerk moet dit nieuwe leven zichtbaar worden, een leven in liefde en in gemeenschap. Nieuw leven is mogelijk doordat we leven in twee geschiedenissen: de geschiedenis van God waarin we *tot* persoon worden en onze eigen geschiedenis waarin we worden *als* persoon. Op deze wijze bestaan we buiten onszelf in Christus. We ontvangen onze identiteit in Christus in de rechtvaardiging. *Simul iustus et peccator*, moet de identiteit in Christus leiden tot een nieuw verstaan en tot een nieuwe levenswijze in groeiende gelijkvormigheid aan

Summary in Dutch

Christus. De kerk moet het verhaal van Jezus Christus blijven vertellen en zichtbaar laten worden in doop en avondmaal.

In deze soteriologie krijgt participatie duidelijk een plaats: participatie in de persoon en in de geschiedenis van Jezus Christus, door de Heilige Geest en door geloof. We delen in zijn mens-zijn, in zijn relatie tot de Vader en in zijn eschatologisch leven in Gods nabijheid. Daarnaast is ook bij Dalferth een moment van eenheid aanwezig, die overigens volgens Dalferth niet gezien mag worden als een mystieke eenheid. Omdat Dalferth focust op de eschatologische act van God en niet op de handelingen van Jezus Christus, komt deze eenheid wel meer op de achtergrond te staan.

8.4 In deze paragraaf wordt een beschrijving gegeven van Dalferths eschatologische ontologie. Eerst wordt ingegaan hoe Dalferth aankijkt tegen ontologische reflectie. In zijn eschatologische ontologie vraagt Dalferth naar de ontologische implicaties van het christelijke verhaal. Een paar belangrijke begrippen uit zijn ontologie: Dalferth hanteert een existentie-principe: 'bestaan is verbonden zijn met ons verhaal.' 'Bestaan' kan niet beperkt worden tot wat bestaat binnen tijd en ruimte, omdat God niet tijdruimtelijk bestaat. Om te weten dat iets bestaat, moet dat iets eerst als entiteit worden geïdentificeerd. Identificatie is alleen mogelijk wanneer er een gemeenschappelijke 'Gegenständlichkeit' is die de identificerende persoon en de te identificeren entiteit omvat. Wie iets identificeert als iets verricht daarmee een pragmatische act van lokalisering.

Theologisch werkt Dalferth dit vervolgens uit. Door Gods zelfidentificatie opent God voor ons zijn eschatologische 'Gegenständlichkeit.' Onze zondige tijdruimtelijke 'Gegenständlichkeit' wordt op deze wijze opengemaakt. We worden hierdoor opnieuw gelokaliseerd binnen Gods 'Gegenständlichkeit' en krijgen daar een nieuwe, eschatologische identiteit. Voortaan bestaan we in twee 'Gegenständlichkeiten.' De impact van de verlossing op ons lichamelijke bestaan lijkt verwaarloosd te worden, waar Dalferth alle aandacht richt op de eschatologische 'Gegenständlichkeit.'

8.5 Dalferths denken biedt een aantal waardevolle inzichten. Hermeneutisch laat hij zien dat 'zijn in Christus' een lokaliserende werkelijkheid is, die een nieuw verstaan biedt van God, zelf en wereld. De geschiedenis van Jezus Christus en Gods oordeel in Christus constitueren een nieuw perspectief dat in het levensproces eigen gemaakt moet worden. Ontologisch werkt hij dit nieuwe perspectief uit door de ontologische im-

plicaties ervan na te gaan in een eschatologische ontologie. Theologisch legt hij de nadruk op Gods eschatologische handelen.

Mijn vragen betreffen de lichamelijke werkelijkheid en de impact van de verlossing daarop. Het lijkt dat Dalferth hier te weinig oog voor heeft. Daarom zou zijn eschatologische ontologie op een aantal punten bijgesteld moeten worden. Belangrijke verbetering zou kunnen zijn dat onderscheid gemaakt wordt tussen 'zijn in Christus' en 'verheerlijkt zijn,' die Dalferth ten onrechte met elkaar identificeert.

9. Oliver O'Donovan – morele werkelijkheid

9.1 Oliver O'Donovan heeft zijn theologische wortels in zijn Augustinus-onderzoek. In eerste instantie is hij bekend geworden door zijn pleidooi voor een eerherstel van de 'morele orde.' Daarna heeft hij zich vooral gericht op politieke theologie en ethiek.

9.2 Het representatiebegrip heeft een centrale rol in de christologie van O'Donovan. Deze paragraaf begint met een analyse van dit begrip zoals O'Donovan het hanteert. Representatie is een sociaal en politiek begrip, een vorm van symbolisering die vraagt om morele verbeelding en affectieve betrokkenheid. Jezus Christus is volgens O'Donovan representant in dubbele zin: representant van God en van zijn volk. Als representant van zijn volk is hij tegelijk als laatste Adam ook representant van de mensheid.

Volgens O'Donovan moet de geschiedenis van Jezus Christus begrepen worden als een representatieve act met meerdere momenten. Die momenten en de relaties daartussen worden vervolgens op een rij gezet. O'Donovan onderscheidt vier momenten: advent, kruis, opstanding en hemelvaart. Door deze momenten heen speelt een ander belangrijk concept uit O'Donovans christologie: het oordeel van God.

Representatie speelt dus een belangrijke rol bij O'Donovan. Tegelijk vraagt hij aandacht voor de exclusiviteit van Christus. Representatie en substitutie hebben elkaar nodig. De exclusiviteit van Christus is terug te vinden in zijn bemiddeling van Gods koningschap, in het oordeel van God en in het eigenlijke concept substitutie.

9.3 In O'Donovans soteriologie staat het begrip participatie centraal. Deze paragraaf begint met O'Donovans participatiebegrip. Door de Heilige Geest delen gelovigen in Christus en in zijn verlossing. Ze delen

Summary in Dutch

in de representatieve act van Christus, die compleet is. Er wordt dus niets aan de representant toegevoegd, maar de implicaties van wat bereikt is worden in de gelovigen gerealiseerd. Ook hier speelt het oordeelsbegrip een belangrijke rol. Participatie wordt mogelijk door het oordeel van God. Op deze wijze wordt de kerk bovendien geautoriseerd om te delen in het gezag van Christus. De gave van de Geest is een eerste anticipatie op de volledige participatie in het heil.

Omdat de representatieve act in vier momenten uiteengelegd is, valt ook de participatie in vier momenten uiteen. Deze vier momenten van de recapitulatie van de representatieve act worden vervolgens geanalyseerd. Pinksteren hoort hier overigens niet bij, omdat Pinksteren de consequentie is van de representatieve act, welke vervolgens tot participatie in Christus leidt in vier momenten. Deze vier momenten hebben elk een narratieve, sacramentele vorm. Ook hier gaat het dan om advent (doop), kruis (avondmaal), opstanding (zondag) en hemelvaart (handoplegging).

Een volgend element van O'Donovans soteriologie betreft zijn gebruik van soteriologische beelden, waarvan er drie beschreven worden: rechtvaardiging, verkiezing en adoptie. In de uitwerking hiervan blijkt dat de concepten representatie en participatie een belangrijke rol spelen. Participatie is in O'Donovans soteriologie duidelijk een belangrijk begrip, voor eenheid geldt dit echter niet.

9.4 In deze laatste paragraaf wordt de aard van de werkelijkheid van het 'zijn in Christus' onderzocht, aan de hand van de verschillende aspecten die O'Donovan hieraan onderscheidt: een eschatologische werkelijkheid, een morele werkelijkheid en een nu nog verborgen werkelijkheid.

9.5 Tot slot wordt O'Donovans bijdrage aan dit onderzoek geëvalueerd. Belangrijk is zijn dubbel-concept van representatie en participatie. Op een aantal punten wordt dit nader uitgewerkt. Speciaal van belang is verder zijn reflectie op het verborgen karakter van de werkelijkheid ervan, terwijl Christus tegelijkertijd als representant het bestaan van de gelovigen wel degelijk beïnvloedt. De relatie tussen de *eschata* en de *eschatos* komt zo goed voor het voetlicht. Een kritische vraag waar het hoofdstuk mee eindigt is die naar het concept eenheid.

10. Een systematisch-theologisch concept van 'zijn in Christus'

10.1 In dit laatste hoofdstuk wordt een voorstel geboden voor een systematisch-theologisch concept van 'zijn in Christus,' gebaseerd op het voorgaande onderzoek en met speciale aandacht voor de ontologische implicaties ervan.

10.2 Deze paragraaf begint met de grammaticale structuren van het christelijk spreken waarin ook het 'zijn in Christus' ter sprake komt. Op grond van dit spreken zijn twee modellen te reconstrueren, die niet tot elkaar te reduceren zijn: een Paulinisch en een Johanneïsch model. Met betrekking tot 'zijn in Christus' zijn twee structuren van belang, die beide aandacht krijgen: de leer van de triniteit en de vier momenten (substitutie, representatie, eenheid en participatie).

10.3 Op basis hiervan kan vervolgens een systematisch-theologisch framework ontwikkeld worden. Christologisch wordt als uitgangspunt genomen het verhaal van de heilsgeschiedenis. Dat wil zeggen: Christologie is eschatologie, het hele verhaal dat de evangeliën vertellen is soteriologisch van belang. In zijn leven, een representatieve act vond een steeds verdergaande identificatie plaats met ons bestaan tot Jezus Christus stierf aan het kruis. Hij werd wat wij waren, om ons te laten delen in wat hij nu is. Daarom is het belangrijk dat de opstanding zo begrepen wordt, dat wij ook werkelijk kunnen delen in zijn bestemming.

Voor de soteriologie wordt begonnen met het uitwerken van twee beelden voor eenheid met Christus, die een grote integrerende kracht hebben. Wij worden bekleed met Christus en leven als takken van de ware wijnstok. Niet helder in deze beelden maar wel essentieel is dat het door de Heilige Geest is dat wij een zijn met Christus. De sacramenten geven de eenheid met en participatie in Christus een publieke manifestatie. Delen in Christus is ook delen in zijn verhaal. We delen in de aspecten van het verhaal die elk een inclusief aspect hebben. Meerdere aspecten worden nagegaan, waarbij steeds het inclusieve en het exclusieve onderscheiden worden. Afsluitend wordt de contextuele relevantie van 'zijn in Christus' verwoord. Het biedt hoop voor het postmoderne subject, herstelt de relatie met het goede en geeft het subject een plaats terug.

Centraal in de gereformeerde soteriologie is traditioneel de heilsorde. De beelden voor heil worden in de heilsorde als concepten gebruikt en verwijzen in die heilsorde naar verschillende momenten in het proces

Summary in Dutch

van verlossing. In plaats daarvan wordt in dit onderzoek verdedigd dat de verschillende beelden – rechtvaardiging, adoptie, verkiezing en wedergeboorte – elk op hun manier aspecten van dit hele proces laten oplichten. Dit wordt aangetoond aan de hand van de vier genoemde beelden.

Ook wordt ingegaan op de vraag wie de gerepresenteerden zijn en waar de grens tussen in Christus en buiten Christus ligt. In de gereformeerde traditie wordt vooral de particulariteit benadrukt van de *unio mystica*, O'Donovan en Dalferth benadrukken de universaliteit van het heil in Christus. Zowel de particulariteit als de universaliteit zijn terug te vinden in Paulus en Johannes. Daarom is er geen eenvoudig antwoord te geven op de vraag: Wie zijn de gerepresenteerden? Belangrijker is om te zien welke verschillende antwoorden gegeven worden, in welke context en met welke pragmatische intentie. Omdat wij het hart van mensen niet kennen kunnen wij de grens tussen buiten en binnen nu nog niet exact aangeven. Van belang is bovendien dat de grens tussen binnen en buiten een complex fenomeen is, omdat bij het overschrijven van deze grens meerdere actoren betrokken zijn.

10.4 In deze paragraaf wordt de balans opgemaakt met betrekking tot de ontologische implicaties van 'zijn in Christus.' Het christelijk geloof heeft ontologische implicaties en omvat ontologische commitments. Fundamenteel voor de reconstructie van deze implicaties is de opstanding van Jezus Christus. Hier identificeert God zichzelf definitief voor ons. In het vervolg van Gods zelfidentificatie kunnen ook andere entiteiten en 'eschatologische standen van zaken' geïdentificeerd worden. Zo opent zich een nieuwe perspectief dat bij een nieuwe werkelijkheid hoort, waarin de gelovige deelt.

Wat zijn die ontologische implicaties van 'zijn in Christus'? Daarmee sluit deze paragraaf af. Er wordt geen omvattende reconstructie gegeven, zoals Bavinck dat deed. Dit zou vragen om een dialoog met moderne kosmologieën. Er moet onderscheiden worden tussen Gods 'Gegenständlichkeit' die al vóór Jezus Christus tot op zekere hoogte toegankelijk was en de eschatologische werkelijkheid die sinds Pasen bestaat. Verder moeten eschatologische standen van zaken begrepen worden vanuit hun relatie tot Jezus Christus, de *eschatos*. Ook wordt ingegaan op de eschatologische indicatief, waaraan het descriptieve karakter niet ontzegd mag worden. Complicerend is echter, dat de kerk leeft de op grens van oud en nieuw zijn. Hoe moet het delen van de kerk in dit nieuwe zijn begrepen worden? Er worden twee modellen besproken

BEING IN CHRIST

die dit proberen te verhelderen: een relationeel model en een substantieel model. Afsluitend wordt ingegaan op de voorlopig nog blijvende presentie van het oude zijn. We leven in eenheid met Christus, maar voorlopig is onze participatie in Christus nog incompleet: 'zijn in Christus.'